

Egyed Péter: „Apák bűne”

A nyolcvanas évek voltak a legsötétebbek...Szellemi szempontból azonban mégis a legvilágosabbak voltak a számunkra, mert tudni lehetett: a marxizmus, marxizálás, marxológia – amelyben az előző nemzedékek még úgy-ahogy feltalálták magukat -, sem a társadalomtudományban, sem az elméletben, és legfőképpen a filozófiában nem jelentett már semmit. Doktrínáról, utópiáról és ideológiáról végképpen ne is essék szó. Ez a felismerés, ennek a tudatosítása kétségtelenül a Bretter György nevéhez fűződik, persze nem a marxizmus halálának a kijelentésén múlnak a dolgok, hanem azon a teoretikus és filozófiai tevékenységen, amelyet Bretter György következetesen végigvitt, és amellyel közvetlen környezetét, tanítványait, diákjait és eszmetársait határokön innen és túl befolyásolta, valósággal megszabván teoretikus kibontakozásukat. Március 21-én lenne 75 éves. Legfontosabb elméleti felismerése az volt, hogy az utópiát nem lehet negatív utópiák alapján dekonstruálni és bírálni, hanem csakis a *Hiány fenomenológiájának és analitikájának az alapján*. Tehát a társadalomban immanensen megmutatkozó léthiánynak feleltethető meg az a filozófia amelyet ki kell dolgozni. Magyarországi ismerői, barátai és kritikussai közül Kardos András, Tordai Zádor és Vajda Mihály voltak azok, akik kétségtelenül felismerték a brettei mű radikális újdonságát és fontosságát!

2004-ben jelent meg Kardos András összegyűjtött kritikáit tartalmazó könyve, *A véletlen tekintet*. (Gond-Cura Alapítvány) Ez tartalmazza azokat a Bretter Györgyről írott elemzéseket, amelyek arról tanúskodnak, hogy a szerző már a hetvenes évek végén is tisztában volt a brettei *főművek* abszolút szemléleti újdonságával és fontosságával.

Az eredetileg a *Híd* 1979.3. számában megjelent írásban elsősorban a brettei esszé immanenciájával foglalkozott, leszögezvén, hogy itt egyáltalán nem egy külsődleges megválasztott műfajról van szó, hanem arról, hogy az esszé egy helyesen felismert és artikulált problematika szerves megjelenése. Kardos Heideggerre hivatkozott Bretter kapcsán, de hivatkozhatunk a keresztény teológia ama régebbi tantételére, amely szerint az ember filozofikussága, filozófiája végső soron soha nem a skolasztikus könyvekből származik, hanem létben állásának, Isten alatt állásának a metafizikai-titok adottságából. Filozófiára kényszerített az ember, esszéire („önkifejtésre”) kényszerített a filozófus. *Az esszé tragikus forma* a következő elméleti összefüggésekben és keretben szemlélteti a brettei alapállást: „Bretter György két és fél oldalas tanulmányt szentelt az esszé elméletének. »Mert a ráció tiszta eszközeiből az életet levezetni lehet, ám a mi életünk nem deduktív élet, nem az elméleti rendszer következménye, hanem maga az önmagát termelő és pusztító,

az önmagát teremtő élet.«¹ Bretter: „Az esszéírás kiindulást jelent abból, a mi *van*, bármilyen legyen is a létezők formája.” A létező birodalma: „ a fák, a kövek, a házak és a hagymák.” A kritika mind Lukács, mind Bretter számára „állásfoglalás a telítettség nevében.” A kritika - magatartás”.²

A filozófia totalitásmodellszerűségének bretteri gondolatát is kiemelte Kardos, azaz a teljes magyarázat elvét, mint a léthez kapcsolttság szükségszerű perspektíváját.

A harmadik elemző mozzanat a Sinkó-mű fontosságának és a belőle fakadó tanulságoknak a felismerése volt: „ *Az Egy regény regénye* esszé, kísérlet, melyben a sorsot adó forma a szubjektum sors története. S az eredményről joggal mondja Bretter, a gondolkodó-*fenomenológus* teljesítménye ez. Az esszé valóban fenomenológiai látásmód: a gazdasági itt »zárójelbe« kerül, s ami marad, a mindennapok érzés- és érzékelésvilágának döbbenetes erejű láttatása.

A fentebbiekben a filozófiai probléma az antinomikus világ antinómiáinak egyesítése – ami mindig az emberi tragikumot exponálja. „Bretter így foglalja össze a huszadik századi »örök« dilemmát: »A filozófiai rendszer valahány teoretikus problémája háttérbe szorul: a döntő az, hogy az „én” abban a világban, amelyben él, egyesítheti-e az antinómiákat, vagy erre éppen világa miatt képtelen.«³

Végül Kardos kiemeli Bretter módszertani iróniáját, mint egy olyan alapviszonyt, amelyből a hiteles szókratészi magatartás is származhatott: „Bretter nem volt gögös ember. Ironikus volt. A gögös ember demokráciája, hogy szemben állélettel. Sem Sinkó, sem Bretter nem volt ere képes. Eljutottak a mechanizmus embertorzító struktúrájának visszavételéig: az *elkülönült hitig*. Ebből lett nálunk az esszé”⁴. Valamint a szókratészi életforma.

Bretter mítosz-felfogása az immanenciának az az őskora volt, amelynek a megélése nélkül nincs egy elkülönült és egy visszavett eredetiség és érvényesség. Ez a szubjektivitásnak egy sikeres kísérleti terepe lehetett.

Ugyanebben az érvelési rendszerben Kardos aztán annak a bemutatására tért ki, hogy miként lett a nyelvfilozófia az közeg, amelyben az autentikus erkölcs elnyerhette körvonalait és kibontakozhatott mint a szubjektum választott erkölcsisége. Azazhogy: a nyelvfilozófia ismét nem csak egy apriori külsődlegesen választott skolasztikus diszciplína volt, hanem egy ontológiai lehetőség.

¹ Az idézett írás *Előljáróban az esszéről* eredetileg a z 1973-as *Párbeszéd a jelennel* című kötet bevezetőjeként jelent meg. Fajsúlyos a könyv címe is.

² Kardos András: *Az esszé tragikus forma*. 345.

³ Az idézet forrása: *Sinkó Ervin, avagy a csodálatos illúzió története* In Bretter György. *Itt és mást*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1979.4o5. Eredetileg ez az esszé a Sinkó Ervin: *Don Quijote útjai* 1975-ös TÉKA-sorozatban megjelent kötetének az előszava volt.

⁴ Kardos András: l.m.349.

Kardos megfogalmazásában: „A filozófus választhat a *nagy* filozófia és az *új* filozófia között. Bretter írt a nagy filozófiáról, és új filozófiát csinált. Bratter Györgynek *van* nyelvfilozófiája. A nyelv ismét csak az erkölcsi autonómia kimondásának a lehetősége lett, amely szemben áll a tömeg által elfogadott erkölcsi heteronómiával, amely egy társadalmilag beszélt nyelvbe való eleve-helyezkedésből származik. Csak jelzésszerűen emelem ki a Kardos András által is fontosnak tartott csomópontokat, ugyanis értelmezése szinte minden ponton megegyezik az enyémmel, azzal a különbséggel, hogy én egy fenomenológiai nyelvi szemantika sajátos szempontjait is érintettem: „A norma az erkölcs külső nyelvi teste, számomra mint *dilemma* vetődik fel, s erkölcsi csak akkor lesz, ha a saját nyelvben megmértetett. »A nyelv erkölcsi léte az, ahogy a nemet kimondjuk.« A nem – a norma általam megítélt nyelvi tagadása – változtatja autonóm erkölcsiséggé az elvont erkölcsit. »A nem kimondásában realizálódik az erkölcsi autonómia.«”⁵ Ne tévedjünk azonban: mind a nyelv, mint az erkölcs megvannak nagy társadalmi objektivációkként *ante*, de csak elvont lehetőségekként határolják az individuációt.

A másik, kellőképpen nem hangsúlyozható mozzanat azzal kapcsolatos, hogy ez individuáció, az autonómia választása mindig erkölcsi tett, s mint ilyen, kritika. „Az új filozófia a tett kritikája. A tett-szó.”- emeli ki Kardos a sajátos brettei gondolatot.

Ugyanakkor tudomásul kell vennünk azt a tényt is, hogy az ember nyelvi létezését egyrészt mindennapi kisközösségeiben éli meg, másrészt el kell sajátítani a hatalom grammatikáját. Kettősség keletkezik, ugyanakkor egy olyan folyamat is, amelyben a hatalom mintegy kölcsönadja a kisközösségeknek saját látszatnyelvét, amely alkalmatlan lesz a sajátos megfogalmazására. Az uralmi nyelvezetben, a totalitárius nyelvezetben a kisközösségekben látszatként, hiányként élnek meg saját magukat is, ezért ebből a léthiány fenomenológiája fog származni, amely a kritika megképzését hozza.

Hogyan jön létre az antitézis?

„Az uralkodás nyelve a megvalósulás mozdulatlanágát nyújtja. Az intézményi rendszer saját normáit »kölcsönadja« a »partikuláris« helyzet megfogalmazására. Ezzel »a kisközösségek nyelve nem autentikussá« válik, a hatalom szintkaszisa a látszat valóságát állítja, ám a hiányt nem tudja megszüntetni. A »kettős vereség« problematikussá teszi a nyelvet, s a »partikuláris« elfordul a hatalomtól. A hiány nyelve csak mint a hatalmi nyelv *antitézise* léphet fel, ha jelenlevővé óhajt válni. A nem az adott normarendszer elleni védekezés, mely, ha kritikává válik, egy új kultúrát fogalmaz meg. A nyelv kritikáját csak a kritika új nyelve teremti meg.”⁶

A hiány-fenomenológia mellett a legeredetibb szemléleti mód az analízis lett Bretternél, elemzéseim e ponton is egybevágóak a Kardoséival: „»A radikális analízis pontosan a premisszáig jut el, és ezeket tudatosan használja a

⁵ Kardos András: „*Van valami, más mint ez a törvény*” Híd, 1979.5.621.

⁶ l.m.622.

konstrukcióban.«⁷. A nagy filozófia a konstrukcióra helyezte a hangsúlyt, *Bretter új filozófiája az analízisre*. Jelen tanulmánya módszertanát tekintve is főmű. A nyelvformula („itt és most”) elemzése kapcsán a következő szembefordítási modellt alkalmazza Kardos: „A nyelv alkalmazása során lényegek (szubsztanciák) állanak egymással szemben. Az „itt” helyhatározóban a tárgy (ami épp itt van) és az én (aki a tárgy ittlevőségét megállapítom) lényege mint egymás lényegei jelennek meg. Az én és a tárgy csak mint egymásra vonatkoztatott szubsztancialitás létezik. Az „itt”-ben a tárgy csak az én által és az én csak a tárgy által határozta meg. A vizsgálat első végeredménye: »konvenciói révén a helyhatározó „itt” a szubjektum és az objektum egybeesését problémamentes és kváziszükségszerű viszonynak mutatja meg.«⁸ A helyhatározó konvencionális rögzültségeit csak felerősíti a „most” időhatározó, kauzális kapcsolatot feltételez ott, ahol csak esetlegesség, látszat van. Ebből a nyelvi állapotból elmozdulni, amely a tettselekvés felé mozdulás feltétele, csak úgy lehetséges, ha az ITT és MÁST imperatívuszát fogadjuk el, *amely rámutat a hiányra és egyben kijelenti a megfogalmazás és a lehetséges felszámolás parancsát*. A fenomenológia és analízis után következhet a reális konstrukció.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy Kardos András aprólékos és minden tekintetben értő elemzései Brettert eredetiségének teljes dimenziójában mutatták meg, sajnos, akkoriban csak egy korlátozott nyilvánosságban.

A Bretter-kérdés és ismertség– ismét csak sajnos – ma is sajátos hiátusokkal küszködik. Íme, miként fogalmazott a Kardos-könyv recenzense:” A Lukács-hagyomány mellett Bretter György gondolkodói teljesítménye is motívumszerűen többször felbukkan. Bretterről manapság alig hallani (vagy csak a recensens nem hall róla), így Kardos írásaiból valamelyest megismerhető a kolozsvári filozófus életműve is. /.../Bretter „irodalmi esszéizmusa” (Vágvölgyi B. András) eltér a lukácsista Lukácstól. De a fiatal Lukács esszéfilozófiája remekül beszélget Bretter esszéisztikájával, amely egyben kritikaelmélet is. „A kritika mind Lukács, mind Bretter számára »állásfoglalás a telítettség nevében«. A kritika – magatartás.”⁹ Most itt tartunk a Bretter ismertségét, olvasottságát tekintve. S ha *itt mégis* tartunk, az nem kis mértékben Kardos András érdeme.

Természetesen a Vajda Mihályé is, aki egykori barátként – és itt megint nemes fényében írhatjuk le ezt a szegény, kifosztott szót -, eszmetársként is tisztában volt a bretteri felfogás eredetiségével. Így gondolta át a kérdést a Kardos-könyv megjelenésekor: A fogalmi apparátust, amely a *hiányt* állítja szembe az eszményekkel és értékekkel, valamint a „nem”-et a számonkérő

⁷ Vö. Bretter György: *Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről*. In *Itt és mást*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.345.

⁸ Kardos András: l.m.623.

⁹ Szegő János: *Műkritikák léteznek*. Holmi, 2006.február

„igen”-nel, Bretter Gyurinál találtad meg, ő volt talán az első a kortárs „teoretikusok” között, aki már nem atyai jóbarátnak, hanem idősebb apagyilkos testvérnek tűnt. Tőle merítetted talán a másfajta kritika szükségességébe vetett hited biztonságát.¹⁰ Láthatóan fontos szerepet játszott pályád alakulásában. Nem tudom, ismerted-e őt még személyesen is, mire Te meg én megismerkedtünk egymással, Gyuri már nem élt. S nem tudom, hogy neve és személye valaha is szóba került-e közöttünk. De hogy az olvasó is értse, miről beszélgetünk, megpróbálom összefoglalni azt, amit róla írtál, annál is inkább, mert Gyurit időnként tényleg elő kell kaparni a felejtés homályából.

Ahogy már említettem kedves olvasó, Kardos két írása is szól Brettterről, pontosabban az első, amely megjelent a második nyilvánosság valamely „orgánumban”, nemcsak róla szól, de Bretter György mindenképp a főszerepet játssza benne, a második pedig, „Az úr fenomenológiája”, meg csakis róla, de ez 24 évet várt Kardos kamrájában a megjelenésre.¹¹ Bretter „műve kísérlet a hatalom nyelvével szemben a szolidaritás nyelvének (újboli?) megteremtésére-rekonstrukciójára.” „Pályáját ... egészében így foglalhatjuk össze: az úr fenomenológusa. Úrról és értékről¹² beszélni lehet, a kérdést megoldani nem. Amit viszont lehet, tehát kell is: az esélyt tudatosítani. Elvileg adott a filozófus számára a másik út: az érték fenomenológiája. És mintha ez lenne számunkra a hozzánk közelebb álló, az ismertebb. Fentebb ismertettük a Bretter számára készen talált filozófiai szituációt.¹³ Ha Bretter ebben a helyzetben az érték fenomenológiai leírását választja, soha nem lett volna lehetősége arra, hogy a *kritikához* mint az esély tudatosításának legfontosabb feltételéhez eljusson. A dialektika filozófiai kalandja számára éppen azt jelentette: a hiány, az úr fenomenológiai leírásának az a végső fogalma, amelynek a 'viszonylagos' ismeretén keresztül el lehet jutni az esélyig.” [Elnézést, Andrisom, hogy saját szövegeddel ilyen hosszan untattalak. De ha egyszer neked ilyen remekül sikerült összefoglalnod, hogy mi is az, ami Bretterben, Bretter által feltárult a számodra, hogy miben is állt az a másfajta kritika, ami az apagyilkosság után

¹⁰ Tisztában vagyok vele, hogy a Brettterről szóló írásaid valamivel későbbiek, mint mondjuk a Pilinszky-kritikák, melyekben már megjelenik az „új kritika” legfontosabb alapszava, a „hiány”. „Pilinszky párbeszédében az objektivációs teret a hiány jelenti...” – ez még 1977-ben íródott. A Brettterről szóló tanulmány következő mondata: „A hiány nyelve csak mint a hatalmi nyelv *antitézise* léphet fel...” pedig két évvel későbbi fogalmazás. A másfajta kritika korábban megjelenik tehát, mint Bretter, s persze nemcsak nálad, hanem barátaid körében is. 1999-ben írod Angyalosiról szólván: „Nem kell mondani, hogy húsz évvel ezelőtt, a nembeliség, a szubsztanciális szubjektum stb. divatja idején [a nembeliség, a szubsztanciális szubjektum – ez az apák-anyák nyelve!], milyen üdítő volt egy mégoly töredékes kísérlet a szubjektum – ma így mondanánk – decentralizálására.” S mégis mintha Bretter új – „költői teoretikus” - nyelve adta volna meg a biztonságot teremtő megalapozást.

¹¹ Megint az olvasó kedvéért: Kardos minden írása után megtalálható megírásának éve. Ha az évszám mellett * áll, az azt jelenti, hogy az írás a második nyilvánosságban, az illegális sajtóban jelent meg, vagy csak úgy gépiratban be lett dobva a forgalomba. Ha pedig **, az azt jelenti, hogy a szöveg e kötetben jelent meg először.

¹² Vajon nem „hiánynak” kellene itt állnia?

¹³ Kardos ezt az ismertetést Tordai Zádornak Bretter posthumus *Párbeszéd a vágyakkal* című kötetéhez írott Előszavának mondataival foglalja össze: „... mindennél fontosabbnak a mondanivalót tartották, az elvet, az elméleti-eszmei tartalmat. [...] Az elv, amely a lényegét és a tartalmat emeli mindenek fölé, és tagadja az esetlegest meg az egyszerűt: az egyedít, az embert tagadja.”

elindított téged utadon (elindított benneteket utatokon?)!] Most már csak néhány mondat, melyek nélkül a kép azért nem lenne teljes. „Bretter [...] feladata: az elleplezett, a maga tiszta formájában sehol meg nem ragadható hiány leleplezése.” „Bretter objektivációkban mutatja ki a hiány létezését és írja le természetrajzát.” „Nem határozza meg a hiányt, hanem felfedezi.” „[...] életművének egész tapasztalata azt bizonyította, hogy *az egzisztencia csak a hiány fényében világosulhat meg.*” Ennyi Bretterből. Azt azonban nem hagyhatom említetlenül, hogy Kardos már ekkor, 1980-ban észreveszi Bretter heideggeri ihletettségét. „A hasonlóság abból következik, hogy mindkét filozófus számára a hiány megtapasztalása a filozófiai vizsgálódások előtti ’őstény’. S ez az őstény egyikük számára sem zárójelbe teendő rossz, hanem leírandó és megértendő.”

Bizonyára igazad van, Andrásom, amikor úgy ítéled, hogy a *hiány* bretteri fenomenológiája megalapozza a *hiány* esztétikáját is, hogy ezen az alapon jut el Bretter oda, hogy „számára a költészet ’a másfajta beszéd lehetőségének a felmutatásával a másfajta élet felmutatása.”¹⁴

Itt *is* tartunk: mégiscsak biztató, hogy a kérdéseket korunk egyik legjelentősebb magyar filozófusa, a Bretter-barát és kortárs Vajda Mihály *továbbra is* így gondolja.

In: Helikon, XVIII.évf. 2007. 5. (475.) sz. Március 10, 17-18.

¹⁴ Vajda Mihály: *Levél a hiányról*. Alföld, 2005. 5.